

Старцева В.П. Психолого-педагогічні умови оптимізації соціальної інтеграції дітей-сиріт молодшого шкільного віку /Науковий вісник ХДУ. Серія: Психологічні науки. – Випуск 2. – Том 2. – Херсон: Херсонський державний університет, 2014. - С. 151-155.

УДК: 376.42:314.6+37.018.32:316.61.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ-СИРИТ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Старцева В.П., к.психол.н., старший викладач кафедри природничо-математичних дисциплін та логопедії
Херсонський державний університет

У статті висвітлюються питання соціальної інтеграції дітей-сиріт молодшого шкільного віку із ЗПР, результати дослідження психологічних особливостей соціально-побутового орієнтування дітей та визначення психолого-педагогічних умов його оптимізації.

Ключові слова: соціально-побутове орієнтування, затримка психічного розвитку, діти-сироти молодшого шкільного віку, соціально-побутові вміння і навички.

В статье раскрываются вопросы социальной интеграции детей-сирот младшего школьного возраста с ЗПР, результаты исследования психологических особенностей социально-бытовой ориентировки детей и определение психолого-педагогических условий его оптимизации.

Ключевые слова: социально-бытовая ориентировка, задержка психического развития, дети-сироты младшего школьного возраста, социально-бытовые умения и навыки.

Starceva V.P. PSYCHO-PEDAGOGICAL CONDITIONS
OPTIMIZATION SOCIAL INTEGRATION OF ORPHANED CHILDREN OF
PRIMARY SCHOOL

The article describes the issues of social integration of orphaned children of primary school age with mental retardation, presents the results of psychological

features of welfare orientation and set of psychological and pedagogical conditions of its optimization

Keywords: *welfare orientation, delay of mental development, orphaned children of primary school age, welfare orientation skills and ability.*

Постановка проблеми. Научування дитини соціально-побутовому орієнтуванню залишається ключовим напрямом забезпечення підґрунтя її успішної соціалізації та адаптації у майбутньому самостійному житті. Ще більшої уваги набуває ця проблема, якщо йдеться про дитину з порушеннями психофізичного та/або інтелектуального розвитку, яка має статус інваліда або сироти. Безперечно, соціально-побутове орієнтування – важливий фактор підвищення життєздатності, життєстійкості дітей-сиріт із затримкою психічного розвитку у сучасному соціумі.

Однак, є підстави стверджувати, що рівень підготовки та готовності таких дітей до засвоєння прийнятих у суспільстві норм та правил, форм поведінки та спілкування залишається однією зі складних та недостатньо вирішених проблем корекційної школи.

Соціально-побутове орієнтування і в аспекті діяльності, і в аспекті спілкування ми розглядаємо як доступний засіб соціального захисту, як своєрідний компенсаторний механізм, що збільшує шанси такої дитини на розширення життєвих перспектив.

Сьогодні недостатньо використовується потужний змістовий потенціал соціально-побутового орієнтування як важливої складової корекційно-спрямованої системи спеціальної освіти з одного боку, та як унікальної навчальної дисципліни корекційного спрямування з іншого, здатних забезпечити життєві та соціальні компетенції дитині за відповідних умов. Недосконалість корекційно-виховної та корекційно-навчальної роботи у напрямі адаптації до життєдіяльності у реальних соціально-економічних умовах саме дітей-сиріт із ЗПР, які виховуються поза родиною, в умовах установ інтернатного типу і зумовило вибір теми нашої статті «Психолого-

педагогічні умови оптимізації соціальної інтеграції дітей-сиріт молодшого шкільного віку».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психолого-педагогічна наука приділяє значну увагу питанням соціального виховання, розвитку і корекції особистості дітей з психофізичними вадами з метою забезпечення їх оптимальної інтеграції в сучасні умови життєдіяльності (І.Д.Бех, В.І.Бондар, В.В.Засенко, С.Д.Максименко, В.М.Синьов, В.В.Тарасун, Л.І.Фомічова, М.К.Шеремет та ін.). Особливі труднощі в досягненні цієї мети об'єктивно виникають у діяльності шкіл-інтернатів, де навчаються діти із затримкою психічного розвитку.

У науковій літературі соціально-побутове орієнтування розглядається як важлива складова корекційно спрямованої системи спеціальної освіти (В. І. Андрієнко, Д. А. Віткаускайте, Л. С. Дробот, Т. С. Зикова, В. Й. Кондрашин, С. Ю. Конопляста, О. В. Мамічева, Г. М. Мерсіянова, О. А. Наумов, М. Пишчек, А. І. Раку, К. В. Рейда, Т. М. Стариченко, Е. М. Хотєєва, Л. М. Шипіцина та ін.).

Аналіз літературних джерел показав, що соціально-побутове орієнтування – це навчальна дисципліна корекційного спрямування, мета якої полягає у практичній підготовці дітей до самостійного життя і господарсько-побутової праці, у формуванні чітко визначених програмних знань, умінь і навичок.

Виклад основного матеріалу. Важливість роботи зі сприяння СПО дітей-сиріт молодшого шкільного віку з різним станом психічного розвитку має проводитися у плані його оптимізації у межах суб'єкт-об'єктних (діяльності) та суб'єкт-суб'єктних відносин (спілкування).

Соціально-побутове орієнтування ми розглядаємо як наявність знань, навичок та вмінь щодо суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної активності (тобто діяльності та спілкування) у сфері побуту та соціальних відносин. СПО представлене сукупністю умов, засобів, способів та форм задоволення матеріальних і духовних потреб особистості в процесі діяльності та

спілкування. СПО є важливою складовою освітнього процесу (чи середовища) дітей-сиріт молодшого шкільного віку з різним станом психічного розвитку в умовах школи-інтернату.

Т. І. Шамова визначає освітнє середовище як простір можливостей і вибору особистості. Таке середовище дозволяє учням відповісти для себе на питання “Чого навчатися?”, “Як навчатися?”, “З ким навчатися?”, “Де навчатися?”. Важливою характеристикою освітнього середовища в школі, з точки зору взаємодії дорослих і учнів, є перехід від маніпулювання учнем як об’єктом педагогічного впливу до створення умов для розвитку дитини як суб’єкта освітньої діяльності. Освітнє середовище покликане сприяти тому, щоб учень зміг реалізувати себе як суб’єкт власного життя, діяльності, спілкування з урахуванням своїх навчальних можливостей [7].

Таким чином, саме в діяльності та спілкуванні людина розкривається як суб’єкт, що здійснює та регулює свою активність щодо оточуючої дійсності (її перетворення, створення духовних та матеріальних цінностей), обмінюється інформацією, впливає на інших, налагоджує стосунки з оточуючими людьми, досягає взаємодії та ін.

Усі складові соціально-побутового орієнтування умовно поділяються нами на дві основні групи: ті, що розглядаються у плані суб’єкт-об’єктних та суб’єкт-суб’єктних відносин особи. Умовність цього поділу пояснюється тим, що дитина діє, знаходячись серед інших людей. Тобто обидва аспекти розгляду та формування СПО є взаємопов’язаними.

СПО у плані суб’єкт-об’єктних відносин (діяльності) ми розглядаємо як наявність у дитини знань, навичок та вмінь, необхідних для активності щодо предметів пов’язаних з побутом, їх використанням та перетворенням. При цьому змістове наповнення діяльності, її складових конкретизується суттю соціально-побутового орієнтування.

Формування СПО у плані діяльності передбачає становлення у дитини діяльності за її складовими (самообслуговування, здоров’я та безпека життєдіяльності, функціональна успішність) та компонентами (змістовим,

операційним та емоційно-мотиваційним) відповідно до особливостей сформованості у досліджуваних структурних компонентів. У свою чергу, формування змістового компонента СПО в аспекті діяльності передбачає формування в учнів знань з орієнтацією на досягнення їх основних характеристик (показників) – повноти, правильності, усвідомленості, застосування на практиці. Формування операційного компонента передбачає засвоєння основних дій, пов'язаних із СПО, як навичок та вмінь. Якщо враховувати суть СПО, то найважливішим для його забезпечення є формування в учнів саме вмінь на основі засвоєння ними необхідних знань та навичок. В цілому формування окремих компонентів СПО здійснюється на фоні засвоєння дітьми діяльності відповідно до основних етапів розв'язання практичних завдань (аналіз завдання, планування, організація його виконання, власне виконання, самооцінка та самокоригування процесу та результатів виконання завдання) [6]. Розглядаючи формування способів дій у зазначеному контексті, передбачається врахування таких їх показників, як: розуміння завдання, цілеспрямованість, самостійність, вербалізація способу виконання завдання та його якості.

Формування емоційно-мотиваційного компонента передбачає забезпечення наявності у дитини позитивного ставлення до СПО, його стійкості та дієвості.

Відмічається, що здобуті на уроках або у позакласний час знання діти з психічними та фізичними вадами застосовують у побуті недостатньою мірою; спостерігається розбіжність між практичною діяльністю та її усвідомленням. Як зазначає О. П. Хохліна, долаючи розбіжностей сприяє спеціальний, певною мірою, організований процес засвоєння знань, що відокремлено у часі з практичною діяльністю [6].

Нами виявлені під час дослідження у дітей-сиріт з різним станом психічного розвитку особливості СПО. Передусім це недостатня сформованість у них змістового та операційного компонентів СПО в аспекті діяльності загалом та нерівномірність їх становлення за окремими

складовими впродовж навчання у початковій ланці школи. Таким чином, потребує уваги формування та підвищення рівня сформованості у сиріт із ЗПР знань та навичок зі всіх складових СПО в аспекті діяльності в цілому з урахуванням відмінностей становлення його структурних компонентів.

Структура СПО з позицій сучасної спеціальної психології та корекційної педагогіки дозволило виокремити у межах суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної діяльності змістовий, операційний та емоційно-мотиваційний структурні компоненти у сфері побуту та соціальних відносин.

СПО у плані суб'єкт-суб'єктних відносин (спілкування) ми розглядали як наявність у дитини знань, навичок та вмінь, необхідних для забезпечення спілкування щодо розв'язання побутових потреб. Формування СПО в аспекті спілкування передбачає становлення у дитини за її складовими та компонентами.

Важливість розвитку СПО в зазначеному аспекті обумовлена й тим, що зміна ігрового виду діяльності на навчальний у дітей молодшого шкільного віку супроводжується підвищенням значення спілкування дитини із дорослими – вчителями або вихователями. У процесі навчально-виховної роботи виникає стійка форма спілкування, при якій формується суспільно значуща мотивація особистості дитини [2 та ін.].

Багатокритеріальність та багатоаспектність вивчення стану сформованості умінь та навичок СПО (як то: повнота знань, правильність, усвідомленість, самостійність виконання, вербалізація способу виконання та якість виконання завдань за складовими: «Самообслуговування», «Здоров'я та безпека життєдіяльності», «Функціональна успішність») та виокремлення показників вивчення емоційно-мотиваційного компоненту СПО (як то: характер і ставлення до діяльності, стійкість, дієвість, діапазон діяльності на матеріалі: «Спілкування у межах інтернату» та «Спілкування поза школою-інтернатом») дозволили зробити наступні висновки.

Встановлено, що 96,7% сиріт-першокласників із ЗПР виявили низький та нижче за середній рівень знань із самообслуговування, здоров'я та безпеки

життя, функціональної успішності, і 60,8% учнів 4-го класу – відповідно. Тобто, навіть десятирічні діти-сироти із ЗПР не в змозі оперувати сформованими образами, поетапно здійснювати розумові дії, власне – алітико-синтетичну діяльність в цілому на матеріалі соціально-побутового орієнтування зокрема. Більше того, лише 10% учнів-сиріт із ЗПР 4-го класу виявилися добре соціально зорієнтованими, решта – недостатньо.

Діти-сироти із ЗПР, внаслідок соціальних факторів, таких як стиль виховання, умови проживання, недостатньо обізнані як у спілкуванні в умовах школи, так і поза школою. Виявлене свідчить про те, що школярі, починаючи з 1-го класу, з метою сприяння їх соціалізації, потребують спеціального педагогічного впливу, спрямованого на формування у них умінь та навичок, необхідних їм для СПО.

Враховуючи єдність змістового та операційного компонентів діяльності та спілкування з емоційно-мотиваційним, необхідною умовою педагогічного впливу є забезпечення у дитини позитивного ставлення до діяльності та спілкування, до інших людей, самих себе, своїх можливостей як суб'єктів діяльності та спілкування.

У літературних джерелах відмічається, що не можна відокремлено здійснювати підготовку людини до окремих сфер життя – соціальної, побутової, сімейної, виробничої, навчальної та ін. (І. У. Дубровіна, С. М. Безух, С. С. Лебедева та ін.). Так само виділення й розгляд програм формування спілкування та побутової діяльності, спрямованих на засвоєння дітьми-сиротами із ЗПР соціального досвіду СПО, до певної міри умовно. При цьому, організувати педагогічну роботу з дитиною-сиротою щодо формування СПО необхідно в контексті формування у неї передусім емоційно-позитивного, зацікавленого ставлення до побутової праці, до трудової діяльності та оволодіння різними засобами міжособистісного спілкування [4].

Під час навчання та виховання дитини особливу роль відіграє дорослий. Він – носій досвіду, який має засвоїти дитина, щоб адаптуватися в

соціумі. У системі навчання та виховання дорослий завжди відіграє провідну роль. Дорослий надає процесу засвоєння знань та навичок щодо СПО цілеспрямованості, саме він створює ситуації посилення соціальної активності дитини в процесі засвоєння соціальних норм (Б. Д. Ельконін).

Відповідно до принципів спеціальної дидактики та виховання, які визначені І. Г. Єременком, можна конкретизувати умови реалізації програми щодо формування СПО [3]:

- виховуючої спрямованості: на всіх заняттях слід передбачати досягнення не лише навчальної, а й виховної мети – формування позитивного ставлення до СПО, розвиток соціальних інтересів, формування вмій та навичок спілкування, пов'язаного з СПО тощо;
- науковості: формування в учнів знань про СПО в аспекті діяльності та спілкування, враховуючи сучасні досягнення психолого-педагогічної науки та практики;
- доступності: методи та зміст роботи добирати з урахуванням вікових та інтелектуальних можливостей учнів;
- активності й свідомості: роботу спрямовувати на забезпечення розуміння, вербалізацію та застосування на практиці знань про СПО, пов'язаного з діяльністю та спілкуванням;
- наочності: процес формування знань, вмій та навичок до СПО в аспекті діяльності та спілкування унаочнювати використанням таблиць, плакатів, малюнків;
- міцності засвоєння знань та дій: матеріал часто повторювати, доповнюючи, уточнюючи і розширюючи його; неправильно засвоєні знання та навички коригувати. Постійно потрібно забезпечувати використання набутих знань та способів дій на практиці при розв'язанні проблемних ситуацій, виконанні доручень, завдань;
- корекційної спрямованості навчання: передбачати коригування вад психофізичного розвитку дітей, пов'язаного з виконанням СПО, сприяння розвитку дитини загалом;

- індивідуального та диференційованого підходу: враховувати індивідуальні та типологічні особливості учнів при доборі змісту, форм та методів навчання СПО.

Педагогічний процес як система складається з компонентів: цільового, змістового, методичного, організаційного та результативного. Визначальним компонентом є мета і результат. Результативний компонент характеризує досягнуті зрушення відносно поставленої мети, виступає одним з найважливіших показників ефективності педагогічного процесу. Отже, змістовий компонент педагогічного процесу, його методика, організаційні форми повинні добиратися і використовуватися відповідно до мети і результату. А мета і результат – це передусім знання, вміння й навички, передбачені педагогічним впливом, їх характеристики. Формування ж кожної складової результативного компонента передбачає використання відповідного їй змісту, методичних засобів, організаційних форм [1; 5 та ін.].

Таким чином, нами підтверджено правомірність уявлень щодо можливості створення психолого-педагогічних умов оптимізації соціальної інтеграції дітей-сиріт молодшого шкільного віку та їх формування та підходів до реалізації теоретичних положень у процесі діяльності та спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения : Общедидактический аспект / Бабанский Ю. К. – М. : Педагогика, 1977. – 256 с.

2. Неупокоева Н. М. Особенности общения младших школьников со взрослыми и сверстниками / Неупокоева Н. М. // Психология формирования личности и проблемы обучения. – М. : НИИ общей педагогики АПН СССР, 1980. – С. 105-110.

3. Основы специальной дидактики / Под ред. И. Г. Еременко. – [2-е изд., перераб.]. – К. : Рад. шк., 1986. – 200 с.

4. Психологическое и социальное сопровождение больных детей и детей-инвалидов : учебное пособие / [Под ред. С. М. Безух и С. С. Лебедевой]. – СПб. : Речь, 2006. – 112 с.

5. Синев В. Н. Коррекция интеллектуальных нарушений у учащихся вспомогательной школы : автореф. дис. на соискание наук. степени докт. пед. наук : спец. 13.00.03 “Коррекционная педагогика” / В. Н. Синев. – М, 1988. – 45 с.

6. Хохліна О. П. Розумовий розвиток учнів молодших класів школи інтенсивної педагогічної корекції у процесі трудового навчання : навчально-методичний посібник / Хохліна О. П. – К. : “Вежа”, 2005. – 143 с.

7. Шамова Т. И. Активизация учения школьников / Т. И. Шамова. – М. : Педагогика, 1982. – 209 с.